

Grzegorz Ślusarz

Uniwersytet Rzeszowski

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ NA OBSZARACH WIEJSKICH CENNYCH PRZYRODNICZO

ENTREPRENEURSHIP IN NATURALLY VALUABLE RURAL AREAS

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, obszary cenne przyrodniczo, zrównoważony rozwój, demografia

Key words: entrepreneurship, valuable natural areas, sustainable development, demography

JEL codes: R1, R 2, J6

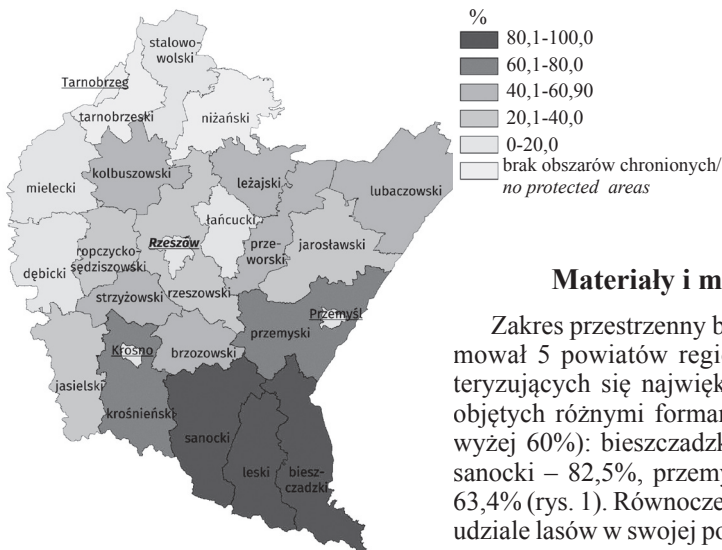
Abstrakt. Walory środowiska przyrodniczego w literaturze przedmiotu są powszechnie wskazywane jako czynnik sprzyjający rozwojowi. Celem głównym opracowania jest próba oceny rozwoju sektora MSP na obszarach cennych przyrodniczo w kształtowaniu procesów społeczno-demograficznych tych obszarów, które stanowią swoisty barometr rozwoju określonego terytorium. Badaniami objęto pięć powiatów regionu Podkarpacia z największym udziałem obszarów objętych różnymi formami ochrony przyrody (powyżej 60%): bieszczadzki – 100%, leski – 98,2%, sanocki – 82,5%, przemyski – 70,7%, krośnieński 63,4%. Analiza porównawcza obejmowała lata 2013-2017. Badania wykazały, że teoretyczne atuty wynikające z posiadania cennych przyrodniczo zasobów nie przekładają się na rozwój funkcji gospodarczych. Pomimo wysokiego wskaźnika przedsiębiorstw przypadających na 10 tys. mieszkańców, ograniczone są efekty związane z rozwojem przedsiębiorczości. Ich potencjał stanowi zbyt słaby impuls dla rozwoju gospodarczego (dominują podmioty zatrudniające do 10 osób, duża część to firmy samozatrudniające, słabe ekonomicznie). Skutkuje to małą atrakcyjnością do zamieszkiwania na tych terenach oraz niekorzystnymi procesami demograficznymi.

Wstęp

Rozwój jednostek terytorialnych jest złożonym procesem, którego przebieg determinują przestrzennie zróżnicowane uwarunkowania. Na obszarach wiejskich szczególną rolę odgrywają walory środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwo kulturowe stanowiące pierwotne, obiektywne i wewnętrzne jego uwarunkowania. Ten endogeniczny potencjał często decyduje o specyfice i niepowtarzalności danego terytorium. Dlatego w literaturze przedmiotu walory środowiska przyrodniczego są powszechnie wskazywane jako czynnik sprzyjający rozwojowi. W zapisach dokumentów strategicznych, tworzonych na różnych poziomach i w założeniach różnych polityk, są one identyfikowane jako atuty jednostek dysponujących takimi walorami. Miarą odzwierciedlającą posiadanie takiego potencjału jest m.in. udział obszarów objętych różnymi formami ochrony przyrody w ogólnej powierzchni danej jednostki czy też analogicznie udział lasów. Z tego punktu widzenia za obszary atrakcyjne przyrodniczo należy uznać region Podkarpacia (czołówka krajowa zarówno ze względu na udział lasów, jak i powierzchnię objętą różnymi formami ochrony przyrody – 4. miejsce pod względem udziału tych ostatnich), a zwłaszcza te obszary regionu, w których ta powierzchnia przekracza 50%.

W kontekście powyższego rodzi się zasadnicze pytanie, jak endogeniczny potencjał cennych przyrodniczo obszarów wiejskich regionu jest wykorzystywany w ich rozwoju.

Celem głównym opracowania jest próba oceny rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) na obszarach cennych przyrodniczo (w tym przypadku rozwój sektora MSP przyjmowany jest, jako miara rozwoju przedsiębiorczości wpisującej się w specyfikę badanego obszaru) w kształtowaniu procesów społeczno-demograficznych tych obszarów, które w dużym stopniu są odzwierciedleniem, procesów rozwojowych określonego terytorium – stanowią swoisty barometr tego rozwoju.

Rysunek 1. Udział obszarów chronionych w powierzchni powiatów Podkarpacia
Figure 1. The share of protected areas in the area of Podkarpacie districts
 Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Materiały i metodyka badań

Zakres przestrzenny badań szczegółowych obejmował 5 powiatów regionu Podkarpacia, charakteryzujących się największym udziałem obszarów objętych różnymi formami ochrony przyrody (powyżej 60%): bieszczadzki – 100%, leski – 98,2%, sanocki – 82,5%, przemyski – 70,7%, krośnieński 63,4% (rys. 1). Równocześnie są to powiaty o dużym udziale lasów w swojej powierzchni. W obrębie tych powiatów występują wszystkie formy ochrony przy-

rody, począwszy od obszarów chronionego krajobrazu, a na parkach narodowych skończywszy. Charakterystyczne jest to, że wszystkie te powiaty należą do przygranicznych, peryferyjnych, górskich i podgórszych obszarów regionu. Podstawą oceny rozwoju sektora MSP w powiatach była liczba podmiotów gospodarczych ogółem o raz w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców. Badaniami szczegółowymi objęto dane za lata 2013-2017. Wykorzystano literaturę przedmiotu oraz dane Urzędu Statystycznego w Rzeszowie i Banku Danych Lokalnych.

Wyniki badań

Zasoby przyrodnicze i walory historyczne stanowią niewątpliwie cenny potencjał rozwojowy. Jednak posiadanie takiego potencjału nie jest gwarantem rozwoju, w którym kluczową rolę odgrywa sfera gospodarcza. Na obszarach wiejskich rozwój gospodarczy jest determinowany głównie przedsiębiorczością jej mieszkańców, związaną z rozwojem rolnictwa, a nade wszystko sektora MSP. Przedsiębiorczość w literaturze przedmiotu jest różnie definiowana. Wydaje się, że w kontekście obszarów specyficznych, dysponujących potencjałem o niepowtarzalnych walorach, w jej ocenie najbardziej przydatna jest interpretacja przedsiębiorczości postrzeganej, jako postawa względem otoczenia i pewna filozofia, związana z umiejętnością wykorzystania pojawiających się szans i okazji. Zatem ujęcie nawiązujące do klasycznej austriackiej szkoły ekonomii, znajdujące odzwierciedlenie m.in. w poglądach Israela Kirznera [Kraśnicka 2001]. W tym przypadku chodzi o przedsiębiorczość związaną z umiejętnością wykorzystania specyficzności endogenicznego potencjału (czyli uwarunkowań wewnętrznych) w połączeniu z uwarunkowaniami zewnętrznymi - potrzebami rynku oraz priorytetami polityk stymulujących procesy rozwojowe. Te ostatnie zaś wskazują na potrzebę przestrzennej dywersyfikacji rozwoju przez kształtowanie na danym terytorium określonych funkcji, wpisujących się w występujące zróżnicowanie uwarunkowań rozwoju. Funkcji, które pozwolą na optymalne wykorzystanie potencjału endogenicznego jednostek i będą sprzyjały ich zrównoważonemu rozwojowi. Rozwój zrównoważony, oznaczający trudną do uzyskania komplementarność poszczególnych funkcji terenów wiejskich, sprowadza się do jednoczesnego wykorzystania czynników warunkujących taki rozwój, który określa kierunki i dynamikę przemian gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Ważna jest przy tym względna równowaga między tymi czynnikami. Z jego istoty wynika bowiem, że ograniczenie działania jednego z czynników zmniejsza możliwość wykorzystania pozostałych i limituje osiągnięcie założonych celów [Czudec i in. 2018].

W praktyce zrównoważony rozwój łączy się z dążeniem do osiągnięcia tak trudnego, wzorcowego ładu zintegrowanego, na który składają się łądy: przestrzenny, społeczny i ekonomiczny (gospodarczy). Świadomość znaczenia zrównoważonego rozwoju dla współczesnych i przyszłych pokoleń legła u podstaw intensywnych wysiłków zmierzających do powszechnego urzeczywistnienia tej koncepcji. Wyrazem tych wysiłków był globalny plan działań na rzecz rozwoju zrównoważonego, czyli Agenda 21 [Smędzik-Ambroży 2018]. Jego kontynuacją aktualnie obowiązującą w UE jest dokument *Europa 2020 - Strategia na rzecz inteligentnego zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu*. W Polsce wyznacznikiem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest *Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020*. Jej założenia, z jednej strony, dostarczają instrumentów pozwalających osiągać efekty w postaci podtrzymania i zwiększania walorów środowiska przyrodniczego. Z drugiej zaś, wskazują na zorganizowaną ochronę, która nie tylko nie eliminuje aktywności gospodarczej na wsi, ale jest bezpośrednio związana z wykorzystaniem lokalnych zasobów, jako warunku dbałości o środowisko przyrodnicze oraz zapobieganie negatywnym zmianom klimatu [Czudec i in. 2018, s. 36]. Realizacja strategii w praktyce łączy się z rozwojem określonych funkcji wykorzystujących specyfikę danego obszaru i znajduje to umocowanie w koncepcji obszarów funkcjonalnych, stanowiących ważny instrument polityki spójności. Pojęcie obszaru funkcjonalnego wprowadzono w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* [MRR 2011] i wiąże się ono ze zmianą filozofii podejścia do rozwoju – przejście od sektorowego do podejścia zintegrowanego, terytorialnego „jako podstawy rozwoju jednostek i podnoszeniu ich konkurencyjności”. Tworzenie obszarów funkcjonalnych ma sprzyjać dynamizowaniu rozwoju, w oparciu o specyficzny, endogeniczny ich potencjał. Obszary mające cenne zasoby przyrodnicze predestynowane są przede wszystkim do rozwoju funkcji związanych z ochroną przyrody, kształtowaniem krajobrazu oraz funkcji turystyczno-rekreacyjno-uzdrowiskowych, wpisujących się w sfery gospodarczą i społeczną związanych z jakością życia. Ważną rolę w realizacji wszystkich tych funkcji odgrywa rolnictwo. Przy tym należy pamiętać, że z reguły cenne przyrodniczo walory środowiska objęte są różnymi formami ochrony. Stwarza to wiele ograniczeń dla realizacji celów, zwłaszcza w sferze gospodarczej. W praktyce rozwój wymienionych funkcji w obszarach cennych przyrodniczo łączy się z koniecznością rozwiązywania trudnego problemu zapewnienia efektywności ekonomicznej prowadzonej działalności, przy równoczesnym zapewnieniu dostawy dóbr publicznych w postaci m.in. zachowania walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Wynika to z traktowania zasobów środowiska przyrodniczego jako dobra publicznego [Czarnecki, Gołębiowska 2013, Matuszczak, Czyżewski 2013].

Oceniając syntetycznie realizację priorytetowych funkcji w obszarach objętych badaniami można stwierdzić, że w odniesieniu do funkcji turystyczno-rekreacyjno-uzdrowiskowej nastąpił postęp – głównie ilościowy (wzrost obiektów i miejsc noclegowych). Równocześnie występuje wiele problemów i wyzwań w rzeczywistym wykorzystaniu endogenicznego potencjału, w kreowaniu priorytetowych funkcji (tab. 1 i 2). Podobnie wygląda realizacja funkcji ochronnej. Postęp tu musi być oceniany z perspektywy złożoności problemów towarzyszących realizacji tej funkcji. Szczególnie podkreślić należy zagrożenie związane z rolnictwem na tych terenach, a w zasadzie z jego brakiem lub niewłaściwym rozwojem (kierunki, skala i intensywność). Ekonomiczna ocena jego funkcji produkcyjnej musi tu być uzupełniona wyceną wkładu tej działalności w dostarczanie dóbr publicznych związanych z ochroną środowiska z zachowaniem i podnoszeniem jego walorów, zachowaniem fauny i flory, ale także ograniczaniem zjawiska erozji wodnej i wietrznej oraz funkcji związanych z gospodarką wodną, o której tak często się zapomina.

Ograniczone wykorzystanie endogenicznego potencjału skutkuje negatywnymi skutkami w sferze społecznej (tab. 2). Szczególnie niebezpieczne są procesy migracyjne, zwłaszcza w obszarach słabo zaludnionych, takich jak powiaty bieszczadzki i leski. Podkreślić należy, że procesy te mają miejsce na obszarach charakteryzujących się najwyższymi w regionie, i jednymi z najwyższych w kraju, wskaźnikami rozwoju przedsiębiorczości, mierzonej liczbą przedsiębiorstw na 10 tys. mieszkańców. Stosunkowo wysoka jest tu również stopa rejestrowanego

Tabela 1. Realizacja preferowanych funkcji na badanym obszarze
 Table 1. Implementation of preferred functions in the studied area

Funkcje/Functions	Wyzwania i zagrożenia związane z realizacją funkcji/ <i>Challenges and threats related to the implementation of the function</i>
Rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjno-uzdrowiskowa (przyrost obiektów i miejsc noclegowych w hotelach pensjonatach sanatoriach)/ <i>Development of the tourist-recreational-spa function (increase of facilities and beds in hotels, guesthouses, sanatoriums)</i>	niski stopień wykorzystania miejsc noclegowych, stagnacja a w wielu gminach nawet spadek liczby gospodarstw agroturystycznych, słabe powiązanie podmiotów świadczących usługi związane z omawianą funkcją z lokalną działalnością gospodarczą, z gospodarstwami rolnymi tak w zakresie zaopatrzenia w produkty żywnościowe, jak i świadczenie usług około turystycznych)/ <i>low utilization rate of accommodation base, stagnation and in many gminas even a decrease in the number of agritourism farms, weak connection of entities providing services related to the discussed function with local economic activity, with agricultural holdings in the field of food supply as well as provision of tourist services)</i>
Rozwój funkcji ochronnej (wzrost powierzchni objętej ochroną)/ <i>Development of the protective function (increase of the area covered by the protection)</i>	ograniczenia inwestycyjne (zwłaszcza na obszarach Natura 2000), nadmierny wzrost zwierzyny łownej (w tym zwierząt po ochroną) i związane z tym szkody, konflikty wynikające z braku należytej współpracy instytucji związanych z ochroną przyrody, gospodarką leśną i odpowiedzialnych za rozwój jednostek terytorialnych, ograniczenia w działalności gospodarczej. Funkcja ochronna i krajobrazowa łączą się z właściwym wykorzystaniem rolniczej przestrzeni produkcyjnej tu poważnym problemem jest niewykorzystany naturalny potencjał paszowy i energetyczny użytków zielonych i duże zagrożenie dla krajobrazu wynikające z ograniczenia tradycyjnego w górach wypasu zwierząt)/ <i>investment restrictions (especially in Natura 2000 areas), excessive growth of wild game (including protected animal species) and related damage, conflicts resulting from the lack of proper cooperation of institutions related to nature conservation, forest management and those responsible for the development of territorial units, restrictions on economic activity. The protective and landscape function is combined with the proper use of the agricultural production space, the serious problem here is the untapped natural feed and energy potential of pasture area and a large threat to the landscape resulting from the limitation of traditional grazing of animals)</i>
Stagnacja w rozwoju funkcji gospodarczej i niekorzystne zjawiska w sferze społecznej)/ <i>Stagnation in the development of economic function and adverse phenomena in the social sphere)</i>	Dominacja małych (często samozatrudnienie), słabych ekonomicznie podmiotów, zanikające rolnictwo, wysokie bezrobocie, niska gęstość zaludnienia, ujemny przyrost naturalny, nasilona migracja)/ <i>Domination of small (often self-employment), economically weak entities, disappearing agriculture, high unemployment, low population density, negative birth rate, increased migration)</i>

Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

bezrobocia, która nie do końca odzwierciedla rzeczywiste procesy, gdyż mimo najniższego wskaźnika bezrobocia w powiecie krośnieński (co wynika z najniższego bezrobocia w regionie w mieście Krośnie), w gminach górskich tego powiatu sytuacja na rynku pracy w połączeniu z bezrobociem ukrytym (osoby związane z rolnictwem) jest nadal trudna. Pośrednim potwierdzeniem tego jest wspomniana migracja.

Table 2. Wybrane wskaźniki charakteryzujące badane powiaty
Table 2. Selected indicators characterizing the studied districts

Region/Region	Udział obszarów chronionych w pow. ogólnym/The share of protected areas in the total area [%]	Udział lasów w pow. ogólnym/The share of forests in the total area [%]	Liczba miejsc noclegowych/Number of bed places	Wykoryzowanie miejsc noclegowych/Use of a bed places [%]	Liczba podmiotów gospodarczych/Number of business entities	Podmioty gospodarcze na 10 tys. mieszkańców/Economic entities per 10,000 residents	Stopa bezrobocia rejestrowanego/Registered unemployment rate [%]	Saldo migracji (osoby)/Balance of migration (persons)	Gęstość zaludnienia osoby na 1 km ² /Population density persons per 1 km ²	Ludność w wieku przedprodukcyjnym w wieku produkcyjnym/Population in pre-working age per 100 people in working age.	Ludność w wieku nieprodukcyjnym w wieku produkcyjnym/Population in non-productive age per 100 people in working age
Podkarpacie	2013	44,9	25 504	30,2	159 627	750	16,3	-3102	119	30,1	57,1
	2017	44,9	32 968	34,6	171 070	803	9,6	-1777	119	29,3	60,2
Powiat/District:											
bieszczadzki, krośnieński, leski, przemyski, sanocki	2013	82,7	13 053	x	23 262	702	x	-523	62,1	30,6	57,0
	2017	82,8	16 810	x	24 322	736	x	-679	61,9	29,2	59,6
bieszczadzki	2013	100,0	2 080	19,9	2 165	975	22,2	-117	19	27,8	51,4
	2017	100,0	3 381	33,3	2 140	978	15,5	-111	19	26,7	55,7
krośnieński	2013	63,4	3 055	53,3	7 352	657	18,9	-32	121	32,0	59,7
	2017	66,4	3 072	60,9	7 783	692	7,3	-95	113	31,0	61,9
leski	2013	98,2	6 615	35,3	2 861	1068	23,6	-43	32	28,6	56,1
	2017	98,2	8 266	37,8	3 024	1137	17,4	-78	32	27,0	59,1
przemyski	2013	70,7	545	20,3	3 957	533	21,5	-34	61	31,5	55,8
	2017	70,7	704	21,7	4 299	578	14,7	-123	61	29,0	56,1
sanocki	2013	82,5	758	22,0	6 927	721	13,9	-297	79	29,5	56,4
	2017	81,4	1 387	26,0	7 076	745	7,1	-272	82	28,6	60,9

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Podsumowanie

W rozwoju obszarów wiejskich kluczową rolę odgrywa przedsiębiorczość. O tempie i dynamice tego rozwoju decydują obiektywne uwarunkowania wewnętrzne (atuty i słabości) oraz zewnętrzne (szanse i zagrożenia). Na obszarach objętych badaniami szanse wynikające z posiadania cennych przyrodniczo zasobów (ich atuty) nie znajdują potwierdzenia zarówno w rozwoju rolnictwa (słabe wykorzystanie potencjału użytków zielonych, bardzo mała liczba gospodarstw ekologicznych [Ślusarz 2013]), jak i sektora MSP (mimo bardzo wysokiego wskaźnika przedsiębiorstwa zatrudniających na 10 tys. mieszkańców). W strukturze podmiotów dominują przedsiębiorstwa zatrudniające do 10 osób, w tym dużą część stanowią firmy samozatrudniające, słabe ekonomicznie. Cenne przyrodniczo środowisko jest bardziej barierą niż atutem decydującym o atrakcyjności lokalizacji działalność gospodarczej i atrakcyjności do zamieszkiwania. Przy niskim wskaźniku gęstości zaludnienia, ujemnym przyroście naturalnym, wysokiej stopie bezrobocia oraz migracji ludności z tych terenów, stanowi to zagrożenie marginalizacją tych terenów i ich mieszkańców. Dla ograniczania negatywnych zjawisk towarzyszących rozwojowi jednostek terytorialnych obszarów przyrodniczo cennych, dla dynamizowania ich rozwoju niezbędne jest stymulowanie procesów rozwojowych, ich wsparcie związane również z dostarczaniem dóbr publicznych w postaci m.in. zachowania i kształtowania walorów przyrodniczych i krajobrazowych.

Literatura/Bibliography

- Czarnecki Konrad, Barbara Gołębiwska. 2013. Zmiany w finansowaniu działalności parków narodowych na przykładzie Pienińskiego Parku Narodowego (Changes in the Financing of the National Parks on the Example of the Pieniny National Park)). *Roczniki Naukowe SERiA XV* (3): 45-50.
- Czudec Adam, Teresa Miś, Dariusz Zajac. 2018. *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w wymiarze regionalnym* (Sustainable development of rural areas in the regional dimension). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Kraśnicka Teresa. 2001. Przedsiębiorczość jako podmiot badań ekonomistów (Entrepreneurship as a subject of economists' Research). *Ekonomia/Uniwersytet Warszawski* 4: 197-200.
- Matuszczak Anna, Bazyl Czyżewski. 2013. Wspólna polityka rolna w kształtowaniu zrównoważonego rozwoju rolnictwa w aspekcie dostosowań regionalnych (Common Agricultural Policy in Shaping the Sustainable Development of Agriculture in the Context of Regional Adaptation). *Roczniki Naukowe SERiA XV* (3): 229-36.
- MRR. 2011. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (The concept of the Spatial Development of the Country 2030). Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Smędzik-Ambroży Katarzyna. 2018. *Zasoby a zrównoważony rozwój rolnictwa w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej* (Resources and sustainable development of agriculture in Poland after accession to the European Union). Warszawa: PWN.
- Ślusarz Grzegorz. 2013. Zasoby ziemi Podkarpacia i ich wykorzystanie. [W] *Strukturalne i przestrzenne uwarunkowania rozwoju Podkarpackiego rolnictwa*, ed. A. Czudec, M. Cierpiął-Wolan, 27-40. Rzeszów: FOSZE.
- Ślusarz Grzegorz. 2017. *Wyzwania demograficzne peryferyjnych obszarów wiejskich* (Demographic challenges of peripheral country areas). *Roczniki Naukowe SERiA XIX* (6): 213-218.

Summary

In the literature, the qualities of the natural environment are commonly indicated as a factor conducive to development. The main objective of the paper is an attempt to assess the development of the SME sector in valuable natural areas and its potential in shaping the socio-demographic processes of these areas, which are a kind of barometer for the development of a specific territory. The research covered five districts of the Podkarpacie region with the largest share of areas covered by various forms of nature protection – over 60%. These districts include: Bieszczadzki – 100%, Leski – 98.2%, Sanocki – 82.5%, Przemyski – 70.7%, Krośniński – 63.4%. The comparative analysis covered the years 2013-2017. The research shown that theoretical advantages resulting from possessing valuable natural resources do not translate into the development of economic functions. Despite the high rate of enterprises per 10,000 inhabitants, their potential is too weak impetus for economic development (entities employing up to 10 persons dominate, of which a large part is made up of self-employed, economically weak firms). This results in a low attractiveness to live in these areas and unfavourable demographic processes.

Adres do korespondencji
dr hab. Grzegorz Ślusarz, prof. UR
orcid.org/0000-0002-3922-0831
Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Polityki Gospodarczej
ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, tel. (17) 872 16 85
e-mail: gslusarz@univ.rzeszow.pl